



**Уус-Амма нэһилиэгэр
тыа хаһаайыстыбатыгар
өр сылларга үлэлээбит
киэн туттар**

**биир дойдулаахпыт,
“Үлэ Кыһыл Знамята” орденнаах,
Тыа хаһаайыстыбатын**

**Бүтүн Союзтаабы быыстапкатын кыттыылааба,
Саха АССР**

Үрдүкү Сэбиэтин

**Бочуотунай грамотатынан наҕараадалааммыт,
ССКП чилиэнэ, хас да төгүл партия райкомун,
пленумун чилиэнинэн, оройуон, нэһилиэк
сэбиэттэрин депутатынан быыбардаммыт**

Федорова

Марфа Михайловна

(05.09.1912-18.02.1980)

төрөөбүтэ 110 сыла

*Биз кини үлэтин
Биир дьахтар үлэлиир.
Сылайдым дьэбитин
Истибит мэлиир*

ЭЛЛЭЙ

от үлэтигэр сылдыра. Онно даваны бастынгара кини буолара.

Ити кэмгэ биригэдьириинэн үлэлээбит Прокопьев Петр Федотович уонна үлэ ветерана Винокуров Иннокентий Константинович Марфаны үчүгэй-дик өйдүүлэр.

Кэлэн баран дьигиһин, күүһүнэн-уозунан, үлэбэ тулурунун хайа да кыргыттардаабар ордуктара кини этэ. Сорох эр дьону үлэбэ баһыйара. Чугас сиргэ сирпэнэн күнгэ 24 суотайы быһара. Бурдук баайыгытар кими да тулуппата. Күнгэ 1250 түүтэххэ тийэ баайара.

Ол үрдүнэн баайыгыт сирдэригэр тохтубут бурдугу хомуйаллара. Икки оуска 350 бутулу угара. Бутул түгэбин харбааччы сиппэт буолара. Дьэ "тэбилэнэн" кыыс ожо кылааннаабыта кини этэ,- дьэн ошоньоттор сөбө кэпсиплэр. Куйааска буһуу-хатыы, илии хабыллыыта, сылайыы-элэйи, аччыктааһын, ыарыгы аахсыллыбат кэмнэрэ этэ. Оннук түгэннэри умна сатыыллара. Онноорор дьахтар ололоммут күнүн сарсыныгар үлэтин барара эмиз баара. Марфа оннук күннэргэ үлэтигэр өссө кыһаллан, үт ыамын сытынан үлэлээбит сылларыгар биир ынабыттан 1500 кг, 1700 кг, 1800 кг кирбилэри бастакынан көрдөртөөбүтэ. Бу эбии аһылык, үлэбэ үчүгэй усуллубуйа суох кэмигэр үчүгэй көрдөрүүлэр этилэр.

Сэри кэмигэр тыл үлэтин күүрээнин ортоугар сылдыы, этэргэ дылы үлэбэ умайы дьэн дьынэ бу Марфа курдук хохууттарга сүктэриллибитин ама ким умнуой?! Умнар сагаммат! Тыылга кыайылаах үлэни уһансыы, үлэ ыар түбүгүн бэйэ санныгар саха сүүһүнэн, тыһынчанан аабыллар кыргытыгар, ийэлэргэ сүктэриллибитэ.

Арай 1942 сыл сайын оройонтан "ыһыахта ыһын" дьэн боломуочунайдар киирэллэр. Манна даваны биз тутуһан,

ыһан, кымыс онорон, ооньууну-көрү тэрийсэн, Марфа дьон-сэргэ үөрүүтүгэр улаханник көмөлөһөр.

"Таллай өгөбөр" буолбут бастакы Ыһыах сэриигэ барбыт дьону суохтаппакка өссө күүскэ турунан өстөөбү кыайыга эрчими эппитэ.

Бу дьыл Марфа ферма сэбиэдиссэинэн ананан үлэлиир.

- Ким да куһаңнык үлэлигин дьэн мөхпөтөбө. Көлөһүн күнүн таһаарыһы, дьону таба сүүмэрдээн үлэлэтинин, сүөһү төрөөһүнүн, от тийэтин, ыһах үүтүн, арыгытын ыһаһыннын үөрэбэ суох кини хайдах онорорум эбитэ буолла? Хата, сүрдээбин сылдыбыт эбиппин,- дии-дии эмээһин күлэн кэбиһэр.

Араас үлэбэ миккиллибит ахан кини Марфа Михайловна. 1945 сыллааха бастакы оботун Маайатын көрө-көрө аны үт астааһыныгар үлэлиир. Алта ыанныксыт ыабыт үүтүн суос-соботобун сөппэрээтэриир.

Өстөөбү кыайы сүрдээх да улахан үөрүү этэ. Кыайы өрөгөйдөөх күнэ үүммүтэ. Бу сырыыга үөрүүтүн харах уутун кыатамнат быһыы буолбута. Атын дьон тэнэ Марфа үлэбэ күүскэ турумтута. Эмиэ ыанныксыт үлэтигэр төннөр.

Марфа Михайловна, төһө да сэри мэхэйдээн, Москвабыта быстапкаба барбакка хааллар, 1957 сыллааха ол дьолу ситиспитэ. Дойду тэбэр сүрэбин илэ харабынан астына көрбүтэ. Үлэһит киниэхэ үөрүү эбиллэр үтүө түгэнэ үүммүтэ.

1960 сыллааха Коммунистическай партия чилиэнэ буолар. Онон үлэтигэр өссө эппиэтинэс үрдүүр. Үт ыамын биир ыһаха 1700 - 1800 кг тиэрдитэлиир, элэр ыанныксыттары бэлэмниир. Үлэһит киниэхэ дьол бэйэтинэн кэлэрин кини 1957 сыллааха Саха АССР Верховнай Советын Президиумун Бочуотунай Грамотатынан наһарадаланан билэр. Икки төгүдү нэһилиэк, райсовет депутаттарынан быбарланар.

Партия уонна Правительство Марфа Михайловна Федорова сэри ыарахан кэмнэригэр, сэри кэннинээби дойдуну чөлүгэр түһэри сылларыгар, олохлут байылыат уйгулаах буоларын туһугар үлэлээбит сыратын үрдүкүк сыаналаан, 1966 сыллааха Үлэ Кыһыл Знамята орденынан наһарадалаабыта. 1967 сылтан пенсияга тахсыбыта.

М.М.Федорова улахан кыһа Маайа өр сылларга ыанныксытынан үлэлээбитэ. Кыра кыһа Зоя зоотехник идэлээх, дьэ хаһаайката.

Марфа Михайловна 1980 сыллааха өлбүтэ.

Дьэ, аны сэриигэ ыһырыллы аймалбанын, сут дьылларга дьон хайдах эрдэммиттэрин, тыылга дьон үлэтин туһунан кэпсиэм. Онуоха үс түгэни ажалабын.

Мин 1975 сыл ыам ыйыгар, кыайы күнүн көрсө, "Коммунист" хаһыакка "Тыл хорсун үлэлээх кыһа этэ" дьэн Федорова Марфа Михайловна туһунан ыстатыйаны бэчээттэпитим. Маннай ол ис хоһоонун билиһиннэриим.

1. Тыл хорсун үлэлээх кыһа этэ

"Бу түбэлтэ 1941 сыл бэс ыйыгар этэ. Чымынаайы дэриэбинэттэн Ытык-Күөл селиэнньэтэ 6 көс буоларын бары билээбит.

Дьэ бу сирин, аан бастаан Марфа кыыс сайынны өнүрүк куйааска ыһыгыр ат үрдүгэр айаннаан булбута. Ол сағана ким төһө ыраах сирин сатыы хаампыта, атынан айаннаабыта соһуйуу буолбат этэ. Ити Марфаны үчүгэй үлэтин иһин Москваба, НСХБ-га ыһпыгыт кэмнэрэ. Оччолорго Таатта оройуонуттан Ворошилов колхоус председателэ Иннокентий Арылахотынын аан бастаан "дьарапалаан" дьэн көтөр аалга олоор дьолломмуттара.

Браах хогу олоор дьон өйдөрүгэр-санааларыгар эрэ оноро сатыыр улуу Москваны көрүөхтэх дьоллорун "Сэри буолбут!" дьэн ыһырыктаах сурах мэхэйдээбитэ. Хайыахтарай, дойдудуларыгар төннүбүттэрэ.

Сэри... Бар дьонго аата-ахса суох алдьархайдаах эрэйи-муну ажалбыт кэмнэри санаан кэллэххэ ыараханын! Сэри сағаланар дьылыгар дэриэбинэттэн 32 туруу үлэһит эр бэртэрэ фронтга барыылара, кинилэр үлэлэрин солбуйууга уонунан араас үлэбэ ожо-дьахтар айамаха сүктэриллибитэ.

Итинтэн ыла сағаламмытара биир да мүнүүтэбэ туран-олорон көрбөт бокуойа суох күннэр, утуйар дьэни умнар хонуктар.

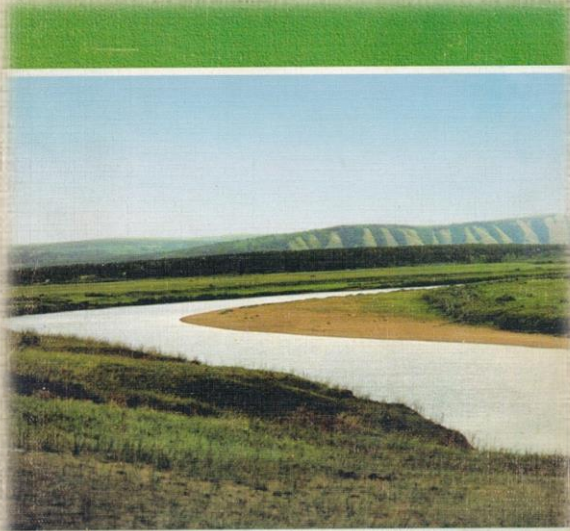
Марфа дьүөгэлэрин кытта ынахтарын туергүүр ыамын быһыгар бурдук быһыгытыгар, астааһыныгар, баайыгытыгар,

Дьаһуура

Уус-Амма



Бястинов Г.П. Тыл хорсун үлэлээх кыһа этэ/ Г.П.Бястинов // Уус-Амма : (нэһилиэк олоһун, дьонун-сэргэтин туһунан кэпсиир кинигэ)/ Бястинов Г.П.- Дьулурба. Дьокуускай, 2000. - С.89-90.



35 СЫЛ СИЭТТИСПИТИНЭН

35 сыл сиэттиспитинэн: [М.М. Федорова ахтыллар]/хомуян онордулар: Винокуров П.Г уо.д.а.. – Дьокуускай, 2002. – С.52-53.

Мин 1967 сыл сааһыгар “Харбалах” совхозка ветфельдшеринэн үлэбэ кирибитим. Ол иннинэ 1965 сыл алтынныгыттан ветстанцияга сүннүбүнэн Чымнаайы отделениегыгар үлэлээбитим. Ветврачтарынан Обудов Р.М., Новиков Е.Н., Нелтанов А.А., Кондакова Е.П. ордук таһаарыылаахтык саганы олоххо киллэриигэ олус күүскэ ылсан үлэлиир буоланнар нэһилиэк сүөһүлэригэр

сыстыганнаах ыарыылар билингэ дылы турбакка этэннэ олорбут.

12 сыл ветеринардаан баран 1977 сылтан 1982 сыл күһүнүгэр дылы ыанньык фермаларга бригадирынан үлэлээбитим.

Отделение, фермалар куруук бэриллбит былааны аһара толорон соц-й куоталаһыыга инники кэккэбэ сылдыар этилэр.

Үлэлиир кэммитигэр специалистардыын родильнай боксаны, онтон родильнай отделениены, групповой термодеткалары, сана төрөөбүт ньирийдэргэ площадкалары тэрийэммит төрүөх ылытын лаппа улаатыннарбыһыт.

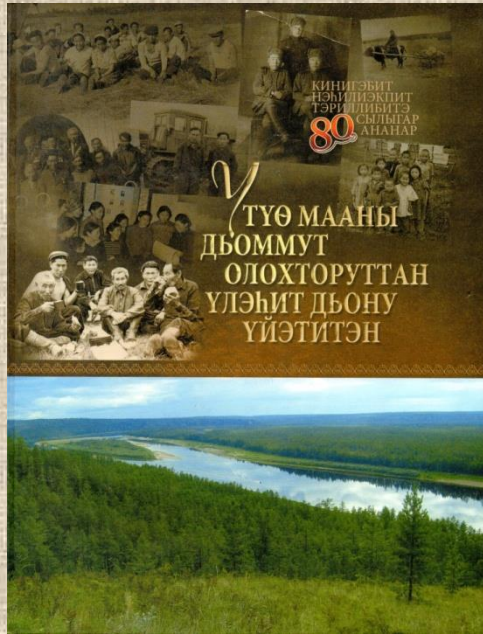
Уодай сайылыгар “Кэскил” диэн ферма тэриллэн отделениебэ 3 ыанньык фермата олохтоммута. Харбалах ферматын кытта догвордаһан “Тиит-Куруз” фермата “Дагдаайылары” кытта куоталаһан үлэлиирбит. Комсом секретара Толстяков Н.Г. иилээн-сағалаан салайара.

1982 сыл күһүнүттэн искусственной сиэмэлээһингэ көспүтүм доруобуйам мэлтээн. Сиэмэбэ кириэхпиттэн 90 %-н аллара түспөккэ син төрүөбү ылар этим. Совхозка 1 оройуонга 2 миэстэлэри ыла сылдыбытым. Пенсияга тахсар сылбар 100 %-н ордугу ылары ситиспитим.

Совхозка магнайгынан тыһаастары сиэмэлээһини сағалаабытым. Түмүгүм үчүгэй этэ. Ол тыһаастары дояр Одинцов А.И. ылан ыан республикага тийэ биллибитэ. Онтон осеменатор Атастыров Н.Н. рабочай нарузката тийбэт буолан тыһаас сиэмэлээһинин кинизхэ туттарбытым.

Бу Чымнаайы нэһилигэр үлэлээбит кэммер үтүөкөн үлэһит дьону кытта алтыһан үлэлээбиппиттэн олус астынабын. Ол курдук совхоз директора Николаев И.В., партком Адаров Т.С., комсом Толстяков Н.Г., профком председателлэрэ Беркина С.И., Колотинская П.Г., отделение управляющайа Самыров Д.В., дояркалар Антоева М.Д., Хокутанова А.А., Федорова М. М., бороон көрөөччүлэр Васильев И.Д., Кривошапкин Г.Н. дицнээх нэһилиэк туһа эрэ диэн харыларын ньышпарынан баран үлэлиир үтүөкөн дьон совхоз үлэтигэр көмүс кылааттарын киллэрсибиттэрэ. Кинилэр албан аакка наадыбат үтүө суобастаах үлэһит дьон ааттара көлүөнэттэн көлүөнэбэ холобурга сылдыалларыгар бағарабын.

*Дария Васильевна ПОПОВА
үлэ ветерана, Чымнаайы*



Үлэ кыһыл знамята орденнаах
//Үтүө мааны дьоммут
олохторуттан үлэнит дьону
үйэтитэн /[хомуйан онордулар:
А.И.Маркова, Г.М.Попова]. –
Дьокуускай, 2011. – С.223.

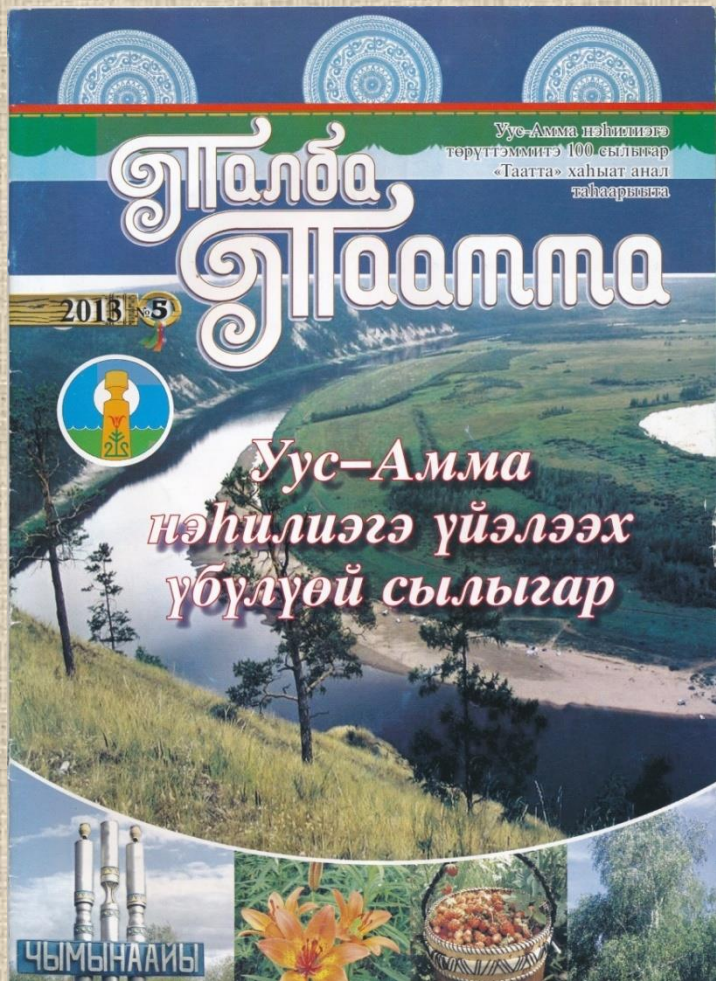
«Үлэ кыһыл знамята» орденнаах

Марфа Михайловна Федорова 1912 сыллаахха балаҕан ыйын 13 күнүгэр билинни Томпо Сырдаабытыгар дьаданы бааһынай кэргэнигэр төрөөбүтэ. Аҕата Михаил Петрович Колодезников – Алаады Мэхээлэ мас, тимир ууһа этэ, олонхоһут идэлээбэ. Ийэтэ Марфа Михайловна Аргунова баара суоҕа 39 саастааҕар ыалдьан өлбүт. Онтон Марфа 6 биригэ төрөөбүттэртэн саамай улаханнара. Марфа 18 сааһын туолбутун кэннэ, Уус-Амма Уодайын олохтооҕор Федоров Кузьма Константиновичка кэргэн тахсан көһөн кэлбитэ. Кэлэригэр икки балтын Аннаны уонна Анастасияны илдэ кэлбит. Кузьма Марфаттан 40 сыл аҕа этэ. Бу дойдуга кэлэн баран колхуоска киирэн ыанньыксытынан үлэлээбитэ. Бу үлэтинэн 1968 сыллаахха пенсияҕа тахсыбыта. Сэрии кэмигэр 1942 сыллаахха ферма сэбиэдиссэинэн 2 сыл үлэлээбитэ. 1943-44 сылларга үүт астааччынан, бостуугунан, доярканан ойбонун алларан, маһын-отун тиэнэ-тиэнэ үлэлиирэ. Марфа Михайловна олоҕун устатын тухары үлэ диэн баран өрө анһа сылдьар киһи этэ. Бурдук быһааччы, от охсооччу туйгуна. Кини күннэ сиэрпэнэн 25 суотай бурдугу быһара, 125 түүтэххэ тийэ баайара, икки оҕуска 350 бугулу күннэ угара. Онон оччотооҕу ыанньыксыт үлэтэ ыараханын туһунан этэ да барыллыбат. Асчыт ааттааҕа, иистэннээн бэрдэ кини этэ.



Биир да кылаас үөрэбэ суох эрээри үөрэҕи, билиини, оскуоланы, учууталлары сүрдээх үрдүктүк тутара. Оҕолоругар дирин ытыктабылы иитэрэ. Оҕолорун үөрэпит учууталларын сүрдээх истинник саныыра, «ол барахсан» диэн тыллааҕа.

Марфа Михайловна сүрдээх үөрүннээн, кэһиимсэх, ыалдьытымсах майгылааҕа. Дьону кытта ииссэ-баайса, этиһэ сылдьара суоҕа. Үчүгэй үлэнит буолан элбэх наҕараадалааҕа. 1957 сыллаахха Саха АССР Верховнай Советын бочуотунай грамотатынан, 1966 сыллаахха «Үлэ кыһыл знамята» орденынан наҕараадаламмыта. 1958 сыллаахха Тыа Хаһаайыстыбатын бүтүн Союзтааҕы быыстапкатыгар бара сылдьыбыта. Өссө 1941 сыл сайыныгар итинник чизскэ тиксэн баран, сэрии буолан барбакка хаалбыт этэ. 1960 сыллаахха ССКП кэккэтигэр киирбитэ. Хас да төгүл оройуон, нэһилиэк советтарын депутата буола сылдьыбыта. Партия райкомун пленумун чилиэнинэн эмиэ быыбарданар этэ.



Уус-Амма нэһилиэгэ үйэлээх үбүлүөй сылыгар //Талба Таатта : (улуус олобун, историятын сырдатар сурунаал). – Ытык-Күөл.- 2013. – №5. – С.10.

ОРДЕННАР КАВАЛЕРДАРА



Самыров Демьян Васильевич
Октябрь.рев.
орденн кавалера



Федорова Марфа Михайловна
Улз Кыһыл знамята
орден кавалера



Литосова Анна Артемьевна
Бочуот Знага орден
кавалера



Бочонина Ирина Михайловна
Бочуот Знага орден
кавалера



Хотанов Егор Артемьевич
Бочуот Знага орден
кавалера



Протопопова Капиталина Александровна
Албан аат орден
III ст.кавалера



Большаков Афанасий Лукич
Албан аат орден
III ст.кавалера

РОССИЯ НАҔАРААДАЛААХТАРА



Прокоева Мария Петровна
Россия үөрэтириитин
үтүөлээх үлэһитэ



Бистинов Герасим Прокоевич
Россия үөрэтириитин
үтүөлээх үлэһитэ



Арылухов Олег Иннокентьевич
РСФСР үөрэтир.
пуйгуна.



Посельская Валентина Матвеевна
СФ үөрэтириитин
пуйгуна, Россия
Бочуот. Грамотата



Саввина Галина Моисеевна
РФ үопсай үөрэх-
тэһинин Бочуот-
таах үлэһитэ



Маркова Анна Ивановна
РФ үопсай үөрэх-
тэһинин Бочуот-
таах үлэһитэ



Большаков Василий Егорович
РФ үопсай үөрэх-
тэһинин Бочуот-
таах үлэһитэ



Бодокуова Прасковья Кузьминична
Россия үөрэтириитин
Бочуот. Грамотата



Иванова Лена Дмитриевна
Россия үөрэтириитин
Бочуот. Грамотата



Табунанова Августина Николаевна
Россия Эрзизин Бочуот.
Грамотата



Еолева Раиса Николаевна
Россия Эрзизин
пуйгуна



Тистяхова Анастасия Гаврильевна
Россия Эрзизин Бочуот.
Грамотата



Кривошанкина Людмила Гаврильевна
Россия социаль.
эйэтин Бочуот.
Грамотата



Сайдыы ааспыкка тирэбирэр.

Саха АССР правительствотынан Таатта оройуона 1930 сыл кулун тутар 25 күнүгэр тэриллибитэ. Биһиги нэһилиэкпит 1930 с. диэри киэн сиринэн бытанан олорор этэ. Соҕуй Амматыгар (Бэстиинэптэр, Протопоповтар, Рахлеевтар уо.д.а), Уодай абатын ууһугар (Халыевтар, Сүөдэрэптэр, Атастыыраптар уо.д.а), Чымынаайыга (Табынаанаптар, Татариновтар, Хоютановтар, Баһылайаптар уо.д.а), Төрүккэ (Дайбанныровтар, Оҕотоойоптор, Большаковтар, Дьарааһынаптар, Винокуровтар, Ивановтар, Мочегусовтар) аҕа уустара тарҕанан олороллоро.

Сайдыы ааспыкка тирэбирэр: [М.М. Федорова ахтыллар]
//Нэһилиэк сайдыы суолугар /хомуйан онордо М.П. Прокопьева. –
Чурапчы: Чурапчытаабы государственной физической культура
уонна спорт институтун оперативнай бэчээккэ отдела, 2011.- С. 5-7.

Уодай үүнүүлээх ходуhalарын Таатта баайдара бас билэн олорбуттара. Уус-Амма нэһилиэгэ 1930 сыллаахха тэриллибитэ. Бастакы председателинэн Таллаев Егор Артемьевич этэ. Кини күүстээх дьаһалынан колхозтар тэриллэн барбыттара. Чымынаайыга - «Ыңырыылаах» колхоз (1933 с.), Уодайга - «Уодай күүһэ - (1936 с.), Төрүккэ - «Төрүт күүһэ» (1934 с.), Үрүн Хайаҕа - «Кыһыл Хайа» (1931 с.), Соҕуйга - «Ньургунун» 1931 сыллардаахха тэриллибиттэрэ. 1940 сыллаахха «Төрүт күүһэ», «Кыһыл Хайа» колхозтуун холбоһон «Тимошенко» колхоз буолбуттара. Онтон 1950 сыллаахха 4 колхоз холбоһон «Труд» колхоз буолбута - хан. - 136, нэһилиэк ахсаана 538 киһи. Онтон кэлин «Коммунизм» колхоз, совхоз диэн киэн хаһаайыстыба тэриллибитэ. Улахан дьону үөрэтэр оскуолаҕа үөрэнэн ааҕар, суруйар буолбут Е.А. Таллаев маннайгы колхозтары тэрийсиигэ күүһүн-уоҕун харыстаабакка уот курдук күүдэпчилэнэн үлэлээбитэ. Кини райсовет солбуйар председателигэр тийэ үүммүтэ. Ханнык баҕарар үлэҕэ ис сүрэбиттэн ылсан күүрэннээхтик үлэлиирэ. Бар-дьоно «Уот Таллайынан» ааттыыллара. Төрөөбүтэ 100 сылыгар (2007 с.) кини аатынан ыһаҕы нэһилиэк баһылыга Е.В. Васильев өйгө-санааҕа хаалар гына үрдүк таһымнаахтык ыппыта.

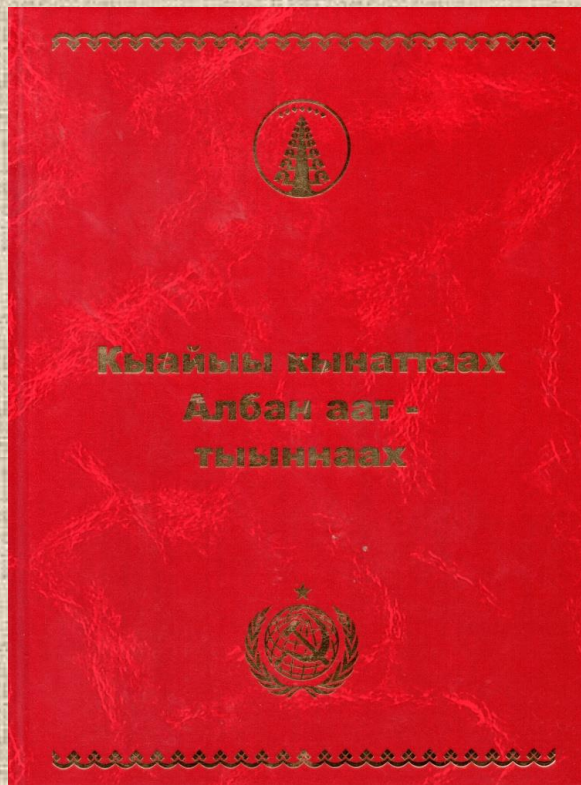
Нэһилиэк ыарахан кэмигэр бар-дьон ытыктабылын, махталын ылбыт совет председателэ Павел Егорович Татаринев (7 сыл үлэлээбитэ) байыаннай кэм бары дьаһалларын маассаҕа өйдөтүүгэ уонна олохтооһунна үтүө суобастаахтык үлэлээбитэ. Ити туһунан райсовет исполкомун 1943 сыл отчуотугар: «Совет ый ахсын сессияны ыытан барыта 32, ол иһигэр «Сиртэн үүнүүнү үрдэтии соруктара», «Сүөһү иитиитин сайыннарыы дьаһаллара»,

«Фронна көмөҕө үбү хомуйуу туруга», «Үөрэҕэ суохтары үөрэхтээһин» курдук боччумнаах боһуруостары дьүүллэстэ» - диэн суруллубут. Нэһилиэк үлэһиттэрэ икки байыаннай заемга 24 395 харчы-мал лотереятыгар 5165 солк. хомуйан киллэрбиттэр. Сэрии кэмигэр колхозтаах уол Варламов Р.Р. 6 тыһыынчалаах заему суруйтарбыт.

Оччотооҕу кэм эрэин энэрдэринэн тэлбит, бар-дьоннорун хоргуйууттан быһаабыт колхоз председателлэрэ: Васильев Данил Егорович (17 сыл үлэлээбитэ), Аргунов Семен Михайлович, Антоев Гаврил Дмитриевич, Протопопов Василий Егорович, Винокурова Дария Петровна сырдык ааттара үйэлэргэ өлбөөдүйбэт. Колхозтаахтар инчэҕэй тирбэҕэ быстыбатынан да олордоллор үлэ үрдүк көрдөрүүтүн ситиһэллэрэ. Елена Софронова «Тыыл хорсун үлэһиттэрэ кыайыны уһансыбыттара» диэн кинигэтигэр «1942 сыллаахха «Ыңырыылаах» колхоз сылгыһыта К.Я. Кондаков сылгы иитиитин былаанын 104 бырыһыан толорон, сылгы уопсай ахсаанын 14 бырыһыан элбэтэн уонна кулуну 99,3 бырыһыан тыыннаахтыгы иитэн, Саха АССР XX сылын көрсө ытыллыбыт социалистической куоталаһы кыайыылааҕынан буолла» - диэн суруйбута.

Тыыл хорсун үлэлээх кыргыттара Марфа Михайловна Федорова «Үлэ Кыһыл Знамята» орденынан, Мария Дмитриевна Антеева «Лучшая доярка Якутской АССР» диэн ааты ылбыта, Саха АССР Верховнай Советын депутатынан талыллыбыта.

Айгыр-силик айылҕалаах, күлүмнүүр урсуннаах Амма эбэ быйаннаах хочотугар олохсуйан олорор Уус-Амма нэһилиэгэр «Коммунизм» совхоз Чымынаайытааҕы отделенията бастын үлэлээх хаһаайыстыба быһыытынан республикаҕа биллэрэ.



Кыайыы кынаттаах Албан Аат-тыыннаах:
4 кинигэлээх /хомуйан онордо
С.И.Беркина; редактор И.А.Сивцева,
М.М.Соров, С.И.Беркина] – Ытык Күөл:
«Таатта» хаһыат редакцията, 2015.

2-с кинигэтэ: Тыылга Кыайыыны
уһансыбыттар. – 668с. : ил. – С.629.



**ФЕДОРОВА МАРФА
МИХАЙЛОВНА
(1912-1980)**

1912 с. балаҕан ыйын 13 күнүгэр Томпо Сырдаабытыгар төрөөбүтэ. 18 саастааҕар Уус-Амма Уодайыгар Федоров Кузьма Константиновичка кэргэн тахсан кэлбитэ. “Уодай күүһэ” холкуоска ыанньыксытынан үлэлээбитэ. Кини күнүгэ сиэрдэнэн 25 суотай бурдугу быһара, 125 түүтэххэ тийэ баайара, икки оҕуска 350 бугулу угара. Баартыйалаах, оройуонна, нэһилиэккэ дьокутаатынан, райком пленумун чилиэнинэн хаста да быыбардаммыта.

Наҕараадата: Саха АССР Үрдүкү сэбиэтин бочуотунай грамотата, “Үлэ кыһыл знамята” уордьан, Тҕа хаһаайыстыбатын бүтүн Союзтаабы быыстапкатыгар кыттыбыта.



Түөрт депутаты үүннэрбит нэһилиэк: [М.М. Федорова ахтыллар] //Үлэнэн үйэтитиллибиттэр /Г.М.Артемыев; редактор И.В.Борисов. – Ытык Күөл: «Таатта» хаһыат редакцията, 2017.- С.141-142,163.

Үлээн үйэтиймливийтэр



*Евлев НН.-
тракторист*



*Иванов Д.Д.-
суонпар*



*Иванова В.Х.-
ьянньксыт*



*Кондаков В.К.-
сылгыһыт*



*Максимов З.В.-
тракторист*



*Нестеров Г.Г.-
булчут*



*Попов А.В.-
обуруотчут*



*Попов М.Е.-
тракторист*



*Попов Н.В.-
суонпар*



*Саввин И.П.-
хонуу үлэһитэ*



*Федорова М.М.-
ьянньксыт*



*Игнатъев С.И.-
сылгыһыт*

Саҥа былаас эрэлин түһэн биэрбэтэх үлэһит көлүөнэ биир бастын кийитэ Антоева Мария Дмитриевна оҕо эрдэбиттэн сааһын бурдук ыһытыгар, сайынын от үлэтигэр, күһүнүн самоскид диэн 2 ат соһор бурдук быстарар массыына кэнниттэн бурдугу түүтээхти баайан чөмөхтөөн баран, улахан тымныылар түһүөхтэригэр дылы молотилкаба ыраастагы, салгыы оттон мас, саас кэлэн ааһыахтаах борохуоттарга анаан саһаан бэлэмнээһинин курдук сылаалаах үлэлэри биир күн өрөбүлэ суох сана чороччу улаатан эрэр кыргыттар эр дыону кытары тэбис-тэнгэ үлэлэхэр эбээһинэстээхтэрэ. Мария Дмитриевна 15 сааһыттан 1954 сылтан 17 сыл устата колхозка бастайааннай ьянньксытынан үлэлээн үрдүк көрдөрүүлэри ситиһитин иһин Аҕа дойду сэриитин сылларыгар “Үлэбэ килбиэнин иһин” мэтээлинэн наҕараадалааммыта, үгүс Бочуотунай грамоталарынан, аналлаах бириэмийэлэр хаһаайкаларынан буолбута. Бастын ьянньксыт 1963 сыллаахха Саха АССР Верховнай Советын депутатынан талыллан былаас үрдүкү органыгар Чымынайбылартан аан бастаан суол тэлээчи буолбута. Пролетарской революция сирдытэ В.И.Ленин: “Биһиги сударыстыбабытын борустуй кухаркалар салайар кыахтаныахтара” — диэн бөлүһүөктэн эппит тыллара олоххо кириитин Мария Дмитриевна дьингээхтик дакаастабыт бастакы ьянньксыт буолар.

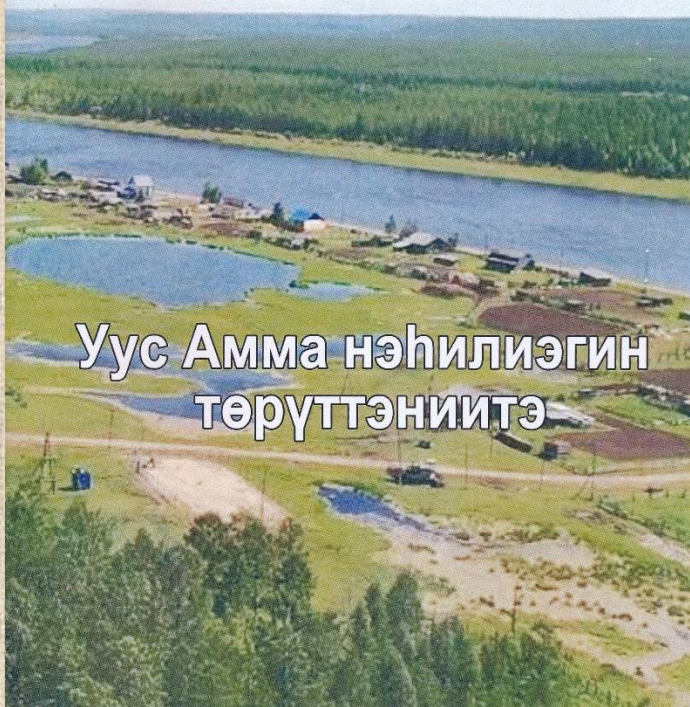
Советскай былаас сылларыгар Чымынайбыл сүөһү ийтиитигэр талааннара арыллан бастын үлэһит дьонноро бииртэн биир үрдүк аакка-суолга тиксэн бар дьонун үөрдөллэрэ-көгүтөллэрэ.

Маныха үлэ кийитинэн кизэн туттар, үрдүк көрдөрүүлээх үлэлэрин сыаналыыр, коммунист партия үйэтигэр аан бастаан кизэн дуолга аатырбыт кийинэн нэһилиэк кизэн туттар кийитэ Федосеева Евдокия Иннокентьевна буолар. Евдокия Иннокентьевна Саха сириг үрдүнэн ытыллыбыт ьянньксыттар икки ардыларынаагы куоталаһыга 1965 сыл түмүгүнэн “Лучшая доярка ЯАССР” диэн бочуоттаах ааты соҕотобун сүкпүтэ. Республика бастын ьянньксыта Саха АССР төрүттэммитэ 50 сылын чизнигэр хас биирдии ынабыттан 2000 кг үүтү ыырга үрдэтилибит эбээһитилистибэттин 2053 кг толорбутун туһунан “Кыым” хаһыат нөнүө Саха сириг салалтатыгар арааппардаан тыл дьыалаттан арахсыспатын өссө төгүл бигэргэспитэ.

Сүөһү ийтиитигэр уһун сыллаах айымныылаах үлэтин үрдүктүк сыаналаан 1977 сыллаахха ыччат наставнигар, Саха сириг бастын ьянньксытыгар, Советскай Союз үрдүкү наҕараадатын “Үлэ Кыһыл Знамята” уордьаны, үлэттэн дьолломмут ьянньксыкка республика салалтата үөрүүлээх быһыыга, дохсун ытыс таһынытын ортоугар туттарбыта. Сотору кэмминэн махталаах республикатын салалтата анал Ыйаабынан Евдокия Иннокентьевна түөһүн “Саха АССР норуотун хаһаайыстыбатын үгүөлээх үлэһитэ” диэн анал бэлиэ үгүс наҕараадаларын кытары кэккэлэһиннэри анныллыбыта. 1977 с. Чымынайыттан төрүттээх, Харбалаах бастын ьянньксыттара Евдокия Иннокентьевна үс уордьаннаах Саха сириг Верховнай Советыгар депутатынан талыллан төрөөбүт-үөскээбит Саха АССР сайдыытын салайсыбыта, кэскилин түстэспитэ.

Утуйар утун умнан, хонуу мунунан хотолдьуһар хотун туттар ынахтарын үттүгүннээх, сирэм күөх сыһыларынан мэччитэн, күнүскү өнүрүк куйааска күлүк сирдэринэн сынныатан, кизһэтин үөмөхтэспит көй үгүс үөнтөн-көйүүртэн көмүскээн түптэ буруотун унаарытан, үрүг илгэни үрүйэлии сүүрдэр Далбар Хотун ьянньксыттарыгар күүс-көмө буолан, 1966 сыллаах сайын хас 1 ынахтарыттан 1345 кг үүтү сайылык үрдүнэн ыыр былааннарын

1629 кг толороннор Бочонан Семен Михайлович “Саха АССР бастын басты уга” — диэн дэнгэ инэриллэр бочуоттаах ааты сүкпүтэ. Оттон бастакы артыаллартан сабалаан сааһын тухары сүөһү ийтиитигэр үрдүк көрдөрүүлэри ситиспит бастын ьянньксыт Федорова Марфа Михайловна “Үлэ Кыһыл Знамята” уордьаны кэтэн, дууһалыын долгуйан, үлэттэн дьоллоноу диэн тугун билэр үрдүк чиескэ тиксибитэ.



Уус Амма нэһилиэгин төрүттэниитэ

Уус-Амма нэһилиэгин төрүттэниитэ: [М.М. Федорова ахтыллар]// хомуйан онордулар: Е.В.Белоловская, Е.В.Белоловская, М.Н.Григорьева; редактор А.Т.Григорьева. – Ытык Күөл: «Таатта» хаһыат редакцията, 2022.- С.40-42, 44.



"Труд" колхоз салалтата. Председатель Талаев Е.А. 1952 с.



"Труд" колхоз салалтата, чилиэннэрэ нэһилиэк ытык кырдыабастара. 1952 с.

1950 сылтан колхозтар бөдөмсүйбүттэр:

"Ньургунун" колхоз "Уодай" колхозка холбоһон - "Уодай" колхоз буолар. "Тимошенко", "Кыһыл Хайа", "Ыгырылылаах" колхозтар холбоһон "Труд" колхоз буолаллар.

1952с. нэһилиэк сэбиэтин үлэтин отчуота. Председатель Татаринов Павел Егорович, секретарь И.М.Бочонина.

Нэһилиэккэ 4 кылаастаах оскуола, медпункт бааллар. Оскуолаҕа 3учуутал үлэлиир. Киһээнниги политоскуола 17 киһини хабар. Зооветүөрэххэ 10 киһи үөрэнэр. Кулууп сэбиэдиссэйэ И.Д.Попов.

16 кадрдаах икки колхоз баар.

1950-1954сс. "Труд" колхоз председателинэн Аргунов Семен Михайлович үлэлээбит. 1953 сыллаахха "Уодай" колхоз "Труд" колхозка холбоһмут.

1954-1956сс. "Труд" колхоз председателинэн Табунанова Парасковья Егоровна быыбарданан үлэлээбит.

1955 сыл 28/3 күнүнээҕи 1 №-дээх протокол көрдөрөрүнэн нэһилиэк советын искокомун председателинэн И.М.Бочонина үлэлээбит. Чилиэннэрэ: М.Р.Федорова, И.Д.Попов, Д.В.Самыров, С.М.Аргунов.

Оскуола директорунан Н.Р.Малышев үлэлээбит.

1955-1956 сс. нэһилиэк территорията – 270 кв.м. Нэһилиэнньэтэ 162 хаһаайыстыбалаах. Сулууспалааҕа

12 хаһаайыстыба. Дууһатынан 671 киһи баар. Начальной оскуолаҕа 55 оҕо үөрэнэр. Совет үлэтигэр 15 депутат кыттар. Баанньык 4 учааскаҕа баар. Уот биэрэр станция дьизэтэ тутуллубут. Кормокухня оноһуллубут. 50 торбоско аналлаах телятник тутуллубут. 20 сибиинньэ турар хотону бүллүт. 150 сүөһүгэ автопоилка туруоруллубут.

"Уодайга" сана кулууп үлэҕэ киирбит. 200 сүөһү толору механизациялаах хотону турар. Радиоузел үлэҕэ киирбит. 10 киһилээх хоровой, 5 киһилээх музыкальной, 11 киһилээх драматическай, 4 киһилээх үңкүү куруһуоктара үлэлиллэр. Пьеса 24төгүл, концерт 27, киинэ 61 төгүл буолбуттар.

1956-1957сс. "Труд" колхоз председателинэн Данилов Андрей Лукич үлэлээбит.

1957 сыллаахха Амма энэр олорор колхозтар "Победаны" (Дьохсоһон) кытта холбоһон "Ком-

мунизм" дигэн бөдөнсүйбүт колхоз тэррилбит.

1959 сыл исполком председателинэн Лягушин Василий Николаевич үлэлээбит.

Библиотека сэбиэдиссэйинэн Чекурова В.Н. үлэлээбит.

Оскуола сэбиэдиссэйинэн Малышев Н.Р. үлэлээбит.

1961- 1962сс. нэһилик исполкомун председателинэн 1967с диэри В.Н.Лягушин үлэлээбит.

Оттон "Коммунизм" совхоз Чымынаайытаагы учаастагын кэлин Самыров Демьян Васильевич салайбыт.

Нэһилик үнүүтэ

Чымынаайыга 389 киһи, Уодайга - 183, Соһуйга – 13, Төрүккэ – 60 киһи баар эбит. Барыта 644 киһи.

1956 сылтан Соһуйдар Чымынаайыга көһөн кэлбиттэр. Онон бөдөнсүтүү сабыдыалынан дэрэбинэлэр эстэн барбыттар.

Нэһилиэнньэ дьээнэн олоруута

Учаастактар	Дууһа ахсаана	Дьэз ахсаана	Уопсай кв.	Биир киһиэхэ
Уодай	189	24	1260	6,7
Соһуй	16	3	158	9,0
Чымынаайы	428	54	2835	7,6

Үөрэх – иити үлэтэ

1961-1962 үөрэх дьыла – 98 оҕо. Нэһиликтэн 32 оҕо Чычымакха, 10 оҕо Ытык Күөлгэ, Чөркөөххө 1 оҕо үөрэнэллэр.

Сүөһү иитиитэ уонна ылыллыбыт бородукуккыа

Ынах сүөһүгэ 861 онугар 1018 төбөнөн туолан 118, 2 тэннэспит. Ол иһиттэн ыанар ынах 326 төбө онугар 378 төбөнөн эбэтэр 115,9%.

Үтү ыаһын эбэнэтилистибэ быһыытынан 37375 кг онугар 365080 кг эбэтэр 98%туолбут. 1 фуражной ынахтан 1250 онугар ыанна 1259кг. Эт оноһуута 86,6 тонна онугар 74 тонна эбэтэр 85,4% туолла.



Сылгы иитиитэ

342 төбө онугар 363 төбөнөн эбэтэр 106% туолла. Ол иһигэр 149 биэ онугар 164-н туолан 110% тэннэспит.

Сибинньэ иитиитэ

51 төбө буолуохтаабын 84 төбө – 164% туолбут.

Үүнүү

Туорахтаах культура ыһыта 231 га онугар 33,4 га ыһылына. Саха бурдуга 50 га онугар 18,5 га, эбиэс 15 га ыһылыннылар.

Хортуоппуй

33 гаттан 264 тонна ылыллыхтаабы. Ыһылына 40 га. Валавайынан 120 тонна ылылына. Итини квадратты уйалааһын ньыматынан олордон, сайынны үлэтин барытын "Беларусь" тракторынан Н.Н.Евлев соһотобун көрдө.



От хомуура

2114 тонна онугар 2080 тонна оттонон 99% буолбут. Сиилэстээгин 1000тонна онугар 224 тоннанан туолан 22,3% буолбут. 4 звено: ол иһигэр көлөнөн 3 звено, 1 звено механизациянан үлэлээтэ.

Үлэзэ кытты

"Үлэзэ кытты хайа да сыллаабыр ордук туруктанна. Үчүгэйдик үлэлээн сылы түмүктээтилэр хонуу үлэһиттэрэ К.Г.Блахилов, Н.К.Попов, С.И.Халыев, В.П.Протопопов, В.В.Макаров курдук бастын дьоннор элбэхтэр. Дояркалар М.М.Федорова, М.Д.Антоева о.д.а сыллаабы эбэнэтистибэлэрин аһары толортоотулар.

300 ынах киирэр икки хотонун тутар онугар 120 ынах киирэр икки хотонун бүтэрдиттэр.

Чымынаайыга ыал үксэ кизинник олоһор. Ыал ахсын 2-3 велосипед, бултуур саа, ыалга үксүн кэриэтэ тимир орон, 4 устуука "Москва" мотор, 6 устуука "Л-6" мотор, 9 устуука мотоцикл баар буолбуттар.

Учааска иһигэр детсад, ясля, интернат үлэлиллэр. Бу биридди колхозтаах олоһо тупсарыгар партия аҕалы кыһамньыта буолар" – дигэн Самыров Демьян Васильевич отчуотугар суруллубут.

1963 сыллаахха 200 сүөһү киирэр хотоноту тутулан үлэзэ киирбит. Санга электростанция дьэ-этэ бүппүт. Гараж тутуллубут.

Библиотека сэбиэдиссэйинэн Егорова Александра Павловна үлэлиир. 4497 кинигэлээх, 249 абааччылаах.

8 кылаастаах оскуола көндөйө бүтэн эрэр.

Почта дьэни тутан бүтэрэргэ сорук турбут.

1967 сыллаахха дояркалаабыттар уонна 1 фуражной ынахтан ыабыттар.

"Уодай" ферматыттан:

1. Федосеева Е.И. – 1450кг
2. Бястинова П.И. – 1455кг
3. Атастырова Е.С. – 1411кг
4. Бястинова В.С. – 1465кг
5. Халыева А.В. – 1453кг
6. Старостина М.В. – 1460кг
7. Егорова М.Д. – 1417кг
8. Протопопова М.В. – 1412кг

"Элбэрээк" ферматыттан:

1. Федорова М.М. – 1466кг
2. Антоева П.В. – 1451кг
3. Большакова М.Д. – 1445кг
4. Федорова А.Г. – 1427кг
5. Власова Х.Г. – 1461кг
6. Тарабукина А.В. – 1439кг
7. Арылахова К.И. – 1465кг
8. Табунанова И.Е. – 1441кг

"Кэлтэгэй" ферматыттан:

1. Жезорова А.Н. – 1493кг
2. Татаринова М.П. – 1490кг
3. Протопопова П.В. – 1492кг
4. Иванова С.В. – 1489кг
5. Атастырова И.С. – 1489кг
6. Антоева М.Д. – 1486кг
7. Протопопова А.Д. – 1496кг



“ТРУД” ХОЛКУОС ҮЧЧАТТАРА ҮЛЭНИ-СЫННЬАЛАНЫ ДЬҮӨРЭЛЭЭН



Кулуп сэбидиссэйэ К.С.Протопопов



Баянист М.В.Таринов



Сир хараҕар оҕуруот үлэтигэр



Кэлтээгэй 1957 с. ыанньык ферма коллектива Е.Протопопова агитатор



Корей Цой Илья Ден Су,
агроном Т.В.Слепцов



Протопопов Игнатий Васильевич
Попов Митрофан Ефимович



Тракторист Т.П.Евлев,
агроном Т.В.Слепцов

ТААТТА • 2022

ЫТЫК-БЭЛИЭ КҮННЭР



ИЙЭ СЫЛА



Федорова Марфа Михайловна

//Таатта-2022: Таатта ытык-бэлиэ күннэр/ «Таатта улууһа» муниципальной оройуон, Таатта улуһун библиотекаларын кииннэммит ситимэ, Ытык Күөл киин библиотеката, Таатта улуһун кыраайы үөрэтээччилэрин көнүл түмсүүтэ; хомуйан онордо Т.Д. Бочорукова. – Ытык Күөл: [и.с.], 2022. – С.129.

БАЛАҢАН ЫЙЫН 5 КҮНЭ

ФЕДОРОВА МАРФА МИХАЙЛОВНА

Төрөөбүтэ 110 сыла
(05.09.1912 - 18.02.1980)



Марфа Михайловна 1912 с. балаҕан ыйын 5 күнүгэр Томпо Сырдаабытыгар дыдагы бааһынай кэргэнигэр төрөөбүтэ. Аҕата Михаил Петрович Колодезников – Алаады Мэхэлэ олонхоһут, мас, тимир ууһа этэ. Ий-этэ Марфа Михайловна Аргунова 39 саастааҕар ыалдыан өлбүт. Марфа 6 биригэ төрөөбүттэриттэн улаханара. Марфа 18 сааһын туолбутун кэннэ, Уус-Амма Уодайын олохтообор Федоров Кузьма Константиновичка кэргэн тахсан көһөн кэлбитэ. “Уодай күүһэ” колхозка ыанньыксытынан үлэлээбитэ. Сэрии кэмигэр 1942 с. ферма сэбиэдиссэйинэн 2 сыл үлэлээбитэ. 1943-1944 сылларга үүт астааччынан, бостуугунан, ыанньыксытынан үлэлээбитэ. Бурдук быһааччы, от охсооччу туйгуна. Кини күннэ сирэпэнэн 25 суотай бурдугу быһара, 125 түүтэххэ тийэй баайара, икки оруска 350 бугулу күннэ угара.

Марфа Михайловна үчүгэй үлэһит буолан элбэх наҕараадалааҕа. 1957 с. Саха АССР Верховнай Советын Бочуотунай грамотатынан, 1966 с. “Үлэ Кыһыл Знамята” орденынан наҕараадаламмыта. 1958 с. Тыва хаһаайыстыбатын Бүтүн Союзтааҕы быыстапкатыгар кыттыбыта. 1941 сыл сайыныгар итинник чиескэ тиксэн баран, сэрии буолан барбакка хаалбыта.

1960 сыллаахха ССКП кэккэтигэр кирибитэ. Хас да төгүл партия райкомун пленумун чилиэнинэн, оройуон, нэһилиэк советтары депутаттынан быыбардаммыта.

Е.В. Белолобская,
Чымынаайы модельнай библиотекатын
кылаабынай библиотекара

Литература

Бястинов, Г. П. Тыыл хорсун үлэлээх кыһа этэ / Г. П. Бястинов // Уус-Амма : (нэһилиэк олобун, дьону-сэргэтин туһунан кэспир кинигэ) / Бястинов Г. П. - Дьулурба. – Дьокуускай, 2000. – С. 89 - 90.

“Үлэ Кыһыл Знамята” орденнаах // Үтүө мааны дьоммут олохторуттан үлэһит дьону үйэтитэн / хомуйан онордулар: А. И. Маркова, Г. М. Попова. – Дьокуускай, 2011. – С. 223.

Түөрт депутаты үүнэрбит нэһилиэк : [М. М. Федорова ахтыллар] // Үлэһит үйэтитилибиттэр / Г. М. Артемьев ; редактор И. В. Борисов. – Ытык Күөл, 2017. - С. 142.

Уус-Амма нэһилиэгэ үйэлээх үбүлүөй сылыгар // Талба Таатта : (улуус олобун, историятын сырдатар сурунаал). - Ытык Күөл. – 2013. – № 5. – С. 10.

Кыайы кынаттаах Албан аат - тыһынаах : 4 кинигэлээх / хомуйан онордо С. И. Беркина ; редактор И. А. Сивцева ; [кириин тыл: И. А. Сивцева, М. М. Соров, С. И. Беркина]. - Ытык Күөл : “Таатта” хаһыат редакцията, 2015.

2-с кинигэ : Тыһыла Кыайыны уһансыбыттар. - 668 с. : ил. – С. 629.